

Protesty głodowe jako taktyka walki bez przemocy

DOI 10.35757/CIV.2014.16.02

W 2008 roku na ekrany kin wszedł film wyreżyserowany przez Steve'a McQueena pt. *Głód* (oryg. *Hunger*). Była to oparta na faktach historia strajku głodowego w irlandzkim więzieniu Maze, w którym w 1981 roku dziesięciu bojowników IRA zagłodziło się na śmierć, domagając się zmiany warunków osadzenia. Zamanifestowali oni w ten sposób sprzeciw wobec traktowania ich przez władze na równi z więźniami kryminalnymi. Film wzbudził kontrowersje i wywołał dyskusję, nie tylko w Irlandii, na temat strajków głodowych i kwestii moralnych z nimi związanych. Dotyczyła ona m.in. zagadnienia, czy katolik ma prawo skazać się na powolne samobójstwo. W filmie jest ponaddwudziestominutowa scena, w której pierwsza śmiertelna ofiara strajku w Maze, Bobby Sands, i katolicki ksiądz toczą zażarty spór na ten temat.

Zarówno film, jak i rosnąca liczba publikacji na temat strajków czy też protestów głodowych przywołują pytania o skuteczność tej metody stawiania oporu. Dyskusja toczy się równolegle do intensywniej prowadzonych od kilkunastu lat badań naukowych nad formami oporu społecznego bez użycia przemocy, w języku angielskim określanym jako *non-violent* albo *civil resistance*. Ten opór zdefiniować można jako obywatelską formę walki (ang. *civilian-*

-based form of struggle), która posługuje się społecznymi, ekonomicznymi i politycznymi formami nacisku bez odwoływania się do gwałtu lub nawet groźby jego użycia¹.

Szczególnie ciekawą odmianą walki bez przemocy są działania polegające na przeformułowaniu codziennych czynności w formę sprzeciwu jako rodzaju broni przeciwko władzy. Ta broń może mieć wymiar polityczny, psychologiczny, ekonomiczny itp.²

Jednym z najbardziej znanych przykładów owej postaci oporu, w dodatku łączącym w sobie wspomniane trzy wymiary, był marsz solny Mahatmy Gandhiego, wymierzony w jeden ze zidentyfikowanych przez niego filarów rządów brytyjskich w Indiach, czyli monopol solny. Gandhi pokazał, jak łatwo podważyć wyłączne prawo Brytyjczyków do soli. Marsz solny, który zaczął się 12 marca 1930 roku, stał się w istocie ważnym etapem na drodze do niepodległości Indii. Stanowił sprzeciw wobec płacenia podatków solnych. Cel Gandhiego był bardzo prosty: przejście 390 km z głębi ładu w stronę wybrzeża, co zajęło mu i jego towarzyszącej dwadzieścia cztery dni. U kresu tej wędrówki ugotowali oni wodę morską w czajniku, aby w ten sposób uzyskać sól. Ta manifestacja przysporzyła Gandhiewi stronników, którzy poszli w jego ślady i zaczęli podążać wzdłuż wybrzeża, organizując wiece i spotkania. Skutkiem tej kampanii było uwięzienie Gandhiego, co nadało jego działaniom jeszcze większy rozgłos i przyciągnęło nowych zwolenników.

Postępowanie Mahatmy Gandhiego stało się inspiracją dla wielu aktywistów walczących przy użyciu czynności dnia codziennego o zmiany polityczno-społeczne. Przykładem może tu być walka o równouprawnienie Afroamerykanów w USA, którą kierował pa-

¹ Wśród kanonicznej literatury na ten temat wymienić należy przede wszystkim: G. Sharp: *The Politics of Nonviolent Action*, Porter Sargent Publishers, Boston 1973; P. Ackerman, Ch. Krueger: *The Principles of Strategic Nonviolent Conflict*, Praeger, Westport, CT 1994; A. Roberts, T.G. Ash: *Civil Resistance and Power Politics. The Experience of Non-violent Action from Gandhi to the Present*, Oxford University Press, Oxford 2001; K. Shock: *Unarmed Insurrections. People Power Movements in Non Democracies*, University of Minnesota Press, Minnesota 2004; E. Chenoweth, M. Stephan: *Why Civil Resistance Works. The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*, Columbia University Press, New York 2011.

² Więcej na ten temat zob. S. Crawshaw, J. Jackson: *Small Acts of Resistance. How Courage, Tenacity and Ingenuity Can Change the World*, Union Square Press, New York 2010.

stor Martin Luther King. Jedną z form oporu, z sukcesem zastosowaną przez niego w miejscowości Nashville, stało się ostentacyjne wchodzenie Afroamerykanów do lokali, do których mieli zakaz wstępu.

Innym przykładem przeistoczenia czynności życia codziennego w formę protestu o charakterze pokojowym była podjęta w maju 2000 roku przez mieszkańców peruwiańskiej Limy tzw. *Lava la bandera*, tj. akcja skierowana przeciwko prezydentowi Alberto Fujimoriemu. Towarzyszyła ona wielu innym wymierzonym w niego działaniom. W każdy piątek od godziny dwunastej do piętnastej w Limie, na Plaza Mayor, tłumy manifestantów prały flagę państwową. W ciągu kilku tygodni protest rozprzestrzenił się na inne miasta, doprowadzając do zaangażowania w tę akcję setek tysięcy Peruwiańczyków. Na skutek zmasowanej, trwającej pięć miesięcy, kampanii *Lava la bandera*, prezydent ustąpił.

Do grupy działań protestacyjnych bez użycia przemocy można zaliczyć również bojkoty konsumenckie, np. w Afryce Południowej w czasach apartheidu, czy unikanie płacenia podatków przez Palestyńczyków na Zachodnim Brzegu Jordanu. Tego typu kampanie były wymierzone w gospodarkę państwa, ale – jak w przypadku Afryki Południowej – przynosiły także bezpośrednie straty właścicielom sklepów.

Kolejną odsłoną oporu przy użyciu codziennych czynności były strajki seksualne, które w ostatnich latach były podejmowane przez kobiety najczęściej w Afryce, m.in. w 2002 roku w Sudanie czy w 2003 roku w Liberii i w Kenii, gdzie napięcie między premierem Raile Odingą a prezydentem Mwai Kibaki zaczęło coraz bardziej zagrażać pokojowi. Wtedy udział w proteście zadeklarowała nawet żona Odingi. Strajki te polegały na głoszeniu przez kobiety, że zamierzają w swoich domach wprowadzić okres abstynencji seksualnej do czasu, aż wyznaczony przez nie postulat zostanie spełniony. Wzorem dla nich była Lizystrata, tytułowa bohaterka sztuki Arystofanesa, która namówiła greckie kobiety do podjęcia tego rodzaju strajku, aby zmusić mężczyzn do zakończenia

krwawej wojny peloponeskiej³. Strajki seksualne organizowano także na innych kontynentach, m.in. w Ameryce Południowej, w Kolumbii w roku 2006.

Inną metodą walki bez przemocy, która również polega na posługiwaniu się czynnościami życia codziennego w celu wyrażenia sprzeciwu, są strajki głodowe, choć w tym przypadku chodzi raczej o zaprzestanie aktywności. W porównaniu do wyżej wymienionych ta forma wymaga znacznie większego poświęcenia, które przewyższa tylko samospalenie.

Strajk głodowy możemy zdefiniować jako protest polegający na powstrzymaniu się od przyjmowania pożywienia w celu wskazania opinii publicznej i decydentom własnych racji oraz wymuszenie zmian. Według Hernána Reyesa z Międzynarodowego Czerwonego Krzyża protest głodowy charakteryzują trzy podstawowe elementy: poszczenie, dobrowolność i zdefiniowany cel⁴. Można go postrzegać jako formę poświęcenia własnego ciała, aby zwrócić uwagę opinii publicznej na sprawę. Jest to zatem środek do osiągnięcia celów zarówno politycznych, ekonomicznych, jak i społecznych, łącznie lub osobno. Niezależnie od intencji protesty głodowe mają kilka wspólnych cech. Pierwsza z nich to głębokie poczucie niesprawiedliwości, któremu towarzyszy przeświadczenie o wykorzystaniu wszystkich dostępnych metod okazywania sprzeciwu lub o ich nieskuteczności. Drugą wspólną cechą jest przyjęcie zasady postępowania bez przemocy, gdyż głodując protestujący, staje się jeszcze bardziej bezbronny. Trzecią – głębokie samopoświęcenie, którego znamiona bez wątpienia ma każdy protest głodowy. Posunięcie się do takich metod nacisku oznacza również, że strajkujący chcą oskarżyć przeciwnika, i to jest także wspólna cecha strajków głodowych.

³ Arystofanes: *Trzy komedie: Lizystrata, Sejm kobiet, Plutos*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Kraków 1981.

⁴ H. Reyes: *Medical and Ethical Aspects of Hunger Strikes in Custody and the Issue of Torture*, w: M. Oehmichen (red.): *Maltreatment and Torture, Research in Legal Medicine*, <<https://www.icrc.org/eng/resources/documents/article/other/health-article-010198.htm>> [dostęp: 2 czerwca 2015 roku].

Przyjęcie powyższej definicji protestów głodowych sprawia, że można je postrzegać jako upolitycznienie ciała oraz próbę rozposzechnienia skali swojego poświęcenia w środkach masowego przekazu w celu wpłynięcia na decydentów. Przez głodzenie się strajkujący czynią intymny akt cierpienia i umierania czymś publicznym, co staje się źródłem ich siły, gdyż naturalnie strajk budzi duże emocje nie tylko w popierających go ludziach, ale także w postronnych do tej pory obserwatorach⁵.

Spożywanie posiłków łączy się z pojęciem gościnności czy dobroczynności, a przede wszystkim jest postrzegane jako czynność wspólnotowa, która zajmuje ważne miejsce w relacjach międzyludzkich, dlatego odmowa jedzenia może być identyfikowana jako dobrowolne odrzucenie wspólnoty. Rezygnacja z przyjmowania pokarmu niesie też moralne przesłanie i w wielu religiach wiąże się z rytuałem oczyszczenia.

Podjmujący protest głodowy swoją postawą przekształca problem polityczny w egzystencjalny. Jest to zatem akt uwewnętrznienia sprawy politycznej. Cierpienie, jakie zadaje swojemu ciału głodujący (dosłownie doprowadzając do jego zanikania), symbolicznie równa się przemocy, jaką wyrządzają mu sprawujący władzę. Głód pożywienia przeistacza się w głód sprawiedliwości, a osobiste cierpienie staje się apelem o podjęcie działań na rzecz wspólnoty. Podstawą jest tu wspólnotowość obecna w akcji dzielenia się pożywieniem.

Od dziesiątek wieków protest głodowy był stosowany jako sposób pasywnej formy oporu wobec niesprawiedliwości w sytuacji, gdy zostały wyczerpane inne formy wyrażenia sprzeciwu. Protesty głodowe nierozzerwalnie łączą się z pojęciem postu, którym w starożytności posługiwano się jako środkiem walki z demonami, a także w dniach żałoby⁶. Grecy wspomagali się postem, aby

⁵ S. Simanowitz: *The Body Politic. The Enduring Power of the Hunger Strike*, „Contemporary Review” 2010, t. 292, z. 1698, s. 326.

⁶ R.D. Chatham: *Fasting. A Biblical-Historical Study*, Bridge Publishing, South Plainfield, NJ 1987, s. XV–XVII.

uzyskać oświecenie, a także wzmocnić zdrowie. Post stał się także integralną częścią wielkich religii, poczynając od judaizmu, przez chrześcijaństwo, po islam, buddyzm i hinduizm⁷. W czasach biblijnych Żydzi pościli, aby, wzbudzając współczucie Boga, zapobiec nieszczęściu lub je zakończyć. Można w tym doszukiwać się genyzy protestów głodowych, stanowiących formę nacisku na władców lub też innych decydentów.

Niemniej jednak trudno jednoznacznie określić, jakie są źródła strajków głodowych, i stwierdzić, kiedy właściwie przeistoczyły się z indywidualnej formy protestu w narzędzie zmian o charakterze politycznym czy społecznym. Wiadomo, że stosowano je na przestrzeni wieków w różnych częściach świata. Korzenie tej metody walki obywatelskiej sięgają przede wszystkim starożytnych Indii, Rzymu, jak również średniowiecznej Irlandii⁸.

W Irlandii protest głodowy znalazł się wręcz wśród praw obywatelskich – w kodeksie nazwanym prawami *Brithem*, co w języku galijskim znaczyło sędzia⁹. Gdy ktoś był przekonany o wyrządzonej niesprawiedliwości, mógł podjąć protest głodowy u drzwi tego, kto wyrządził mu krzywdę, domagając się zadośćuczynienia¹⁰. Najczęściej dotyczyło to nieoddanego długu¹¹. Jeśli protest zakończył się zgonem, wówczas ten, u progu którego zmarły strajkował, stawał się odpowiedzialny za tę śmierć i musiał zadośćuczynić jego rodzinie. Zgodnie z irlandzką legendą, św. Patryk, chcąc wymusić na Bogu pewne ustępstwo, podjął protest głodowy, który przerwał po czterdziestu pięciu dniach, dopiero po tym, gdy Bóg, jego zdaniem, ustąpił.

Podobne do irlandzkich praktyki, nazywane siedzącą *dhar-ną*, polegające na milczącym proteście stosowano na terenie Indii co najmniej 400–750 lat przed Chrystusem, a wspomina się

⁷ Więcej na ten temat zob. W. Vandereycken, R. Van Deth: *From Fasting Saints to Anorexic Girls. The History of Self-Starvation*, New York University Press, New York 1994.

⁸ S. Simanowitz: *The Body Politic...*, s. 325.

⁹ F. Kelly: *A Guide to Early Irish Law*, Early Irish Law Series nr 3, Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin 1988, s. 9.

¹⁰ R.F. Foster: *Modern Ireland*, Penguin, London 1989, s. 11.

¹¹ S. Simanowitz: *The Body Politic...*, s. 327.

o nich w sanskryckim eposie *Ramayana*. Praktyki te zostały zakazane dopiero w 1861 roku.

Bez wątpienia najbardziej znaną postacią na przestrzeni dziejów stosującą, i to siedemnastokrotnie, tę metodę oporu był wspomniany już Mahatma Gandhi¹². Najczęściej protestował on przeciwko rządowi Brytyjczyków w Indiach, choć protest z 1948 roku stanowił już apel o kres krwawych walk między wyznawcami hinduizmu a muzułmanami, które toczono na masową skalę po podziale tej byłej brytyjskiej kolonii. Niemniej jednak jeszcze w 1932 roku intencją Gandhiego było wymuszenie poprawy warunków życia tzw. nietykalnych. Rzeczywiście po zaledwie sześciu dniach przystąpiono do wprowadzenia zmian, których domagał się Gandhi. Władze brytyjskie ustępowały wobec jego żądań, choć, jak wynika z ujawnionych w 2006 roku dokumentów, późniejszy premier Winston Churchill nie zgadzał się na te ustępstwa i opowiadał się za bezczynnością, która doprowadziłaby do śmierci Gandhiego w więzieniu. Wzorem Gandhiego protesty głodowe podejmowało wielu walczących o prawa człowieka, w tym Andriej Sacharow czy Nelson Mandela.

W dwudziestowiecznej Europie strajki głodowe przywołują na myśl najczęściej dwa zjawiska: ruch sufrażystek i walkę Irlandczyków o niepodległość. Od 1905 roku do wybuchu pierwszej wojny światowej w więzieniach znalazło się około tysiąca walczących o prawa kobiet sufrażystek. Jedną z pierwszych, która postanowiła podjąć strajk w więzieniu, była Brytyjka, Marion Dunlop, aresztowana w 1909 roku. Zaskoczenie, jakie wywołała jej decyzja, spowodowało, że w obawie o zdrowie protestującej wypuszczono ją na wolność zaledwie po trzech i pół dnia. Dunlop miała mnóstwo naśladowczyń nie tylko w Wielkiej Brytanii, ale także w Stanach Zjednoczonych. Wobec wielu z nich władze więzienne zaczęły stosować przymusowe odżywianie, które w niektórych przypadkach, gdy wpychana do gardła metalowa tuba przebijała

¹² *Ibidem*.

płuco, doprowadzało do śmierci osadzonej¹³. Praktykę tę stosowano także m.in. wobec więźniów w amerykańskim obozie Guantanamo na terenie Kuby.

Powszechne stosowanie przez władze więzienne przymusowego odżywiania, które w istocie trwa także obecnie, spowodowało, że praktyka ta stała się przedmiotem debat na arenie międzynarodowej. Ich pokłosiem były między innymi dwie deklaracje Światowego Stowarzyszenia Lekarzy (WMA). W punkcie piątym Deklaracji Tokijskiej z 1975 roku znalazł się zapis: „W wypadku, gdy więzień odmawia przyjmowania posiłków, a zdaniem lekarza jest on zdolny do własnego i racjonalnego osądu konsekwencji takiego dobrowolnego odmawiania posiłków, więzień ten nie będzie karmiony sztucznie”¹⁴. Przyjęta w 2006 roku Deklaracja z Malty wyraźnie zakazuje sztucznego odżywiania, nazywając je formą „niehumanitarnego i poniżającego traktowania”¹⁵. Niemniej jednak w obu przypadkach mamy do czynienia z deklaracjami, a nie postanowieniami traktatowymi, więc żadna z nich nie jest prawnie wiążąca.

Fakt, że protesty głodowe są integralną częścią historii i mitologii Irlandii, sprawił, iż na początku XX wieku w obliczu walki z brytyjskim zwierzchnictwem wątek ten powrócił. Znalazło to wyraz m.in. w poezji z tamtego okresu¹⁶. W Irlandii w latach 1913–1922 odbyło się co najmniej pięćdziesiąt strajków głodowych z udziałem łącznie około tysiąca mężczyzn i kobiet¹⁷. W historiografii irlandzkiej dotyczącej tego okresu odnajdujemy postać lorda Corka Terence’a MacSwineya, który po siedemdziesięciu czterech

¹³ *Ibidem*, s. 328.

¹⁴ Deklaracja Tokijska, Medyczna Platforma Edukacyjna, <<http://www.medycyna.org.pl/moodle/mod/resource/view.php?id=915>> [dostęp: 2 czerwca 2015 roku].

¹⁵ WMA *Declaration of Malta on Hunger Strikers*, Adopted by the 43rd World Medical Assembly, St. Julians, Malta, November 1991 and editorially revised by the 44th World Medical Assembly, Marbella, Spain, September 1992 and revised by the 57th WMA General Assembly, Pilanesberg, South Africa, October 2006, <<http://www.wma.net/en/30publications/10policies/h31/>> [dostęp: 2 czerwca 2015 roku].

¹⁶ W.B. Yeats: *The King's Threshold*, w: D.R. Clark (red.): *Collected Works of W.B. Yeats*, cz. 1, Scribner, New York 2001.

¹⁷ J.D. Stover: *Irish Political Prisoner Culture, 1916–1923*, „Cross Currents” 2014, marzec, s. 90–106.

dniach strajku zmarł w więzieniu Brixton w październiku 1920 roku. Był on pierwszą znaną osobą, która zagłodziła się na śmierć z powodów politycznych¹⁸.

Niemniej jednak największy strajk głodowy w dziejach Irlandii odbył się w październiku 1923 roku, gdy aż 8 tys. więźniów politycznych w ten sposób sprzeciwiło się irlandzko-angielskiemu porozumieniu z 1921 roku. Dwóch z nich zmarło.

Tradycja protestów głodowych w Irlandii wpłynęła na to, że ponownie zaczęto je stosować również w drugiej połowie XX wieku¹⁹. Na początku maja 1981 roku w bloku szpitalnym północnoirlandzkiego więzienia Long Kesh zmarł Bobby Sands, który już podczas trwania protestu, został wybrany do parlamentu. Był on pierwszą z dziesięciu ofiar strajku, mającego na celu przywrócenie irlandzkim bojownikom i działaczom praw przysługujących więźniom politycznym, odróżniających ich od kryminalnych²⁰. W 1976 roku władze brytyjskie pozbawiły ich tego statusu, co zrównało ich w prawach z więźniami kryminalnymi. Irlandczycy odmawiali noszenia więziennych pasiaków i w proteście rozpoczęli strajk kocy, który przeistoczył się w tzw. brudny strajk (osadzeni odmawiali mycia się). Ostatecznie protest przyjął postać buntu polegającego na smarowaniu przez manifestantów ścian celi fekaliami. W ciągu pięciu miesięcy po śmierci Sandsa zmarło kolejnych dziewięciu aresztowanych, dlatego w październiku rząd Margaret Thatcher zdecydował się na ustępstwa.

Sufrażystki walczące o prawa kobiet i Irlandczycy domagający się niepodległości nie należeli do wyjątków. To właśnie w więzieniach najczęściej podejmuje się strajki głodowe, a ich skala rośnie z dekady na dekadę. Jeden z największych strajków zorganizowa-

¹⁸ W. Vandereycken, R. Van Deth: *From Fasting Saint to Anorexic Girls...*, s. 75.

¹⁹ Więcej zob. D. Beresford: *Ten Men Dead. The Story of the 1981 Irish Hunger Strike*, Grafton Books, London 1987; P. O'Malley: *Biting at the Grave. The Irish Hunger Strikes and the Politics of Despair*, Blackstaff Press, Belfast 1990.

²⁰ J. Dingley, M. Mollica: *The Human Body as a Terrorist Weapon. Hunger Strikes and Suicide Bombers*, „Studies in Conflict and Terrorism” 2007, t. 30, s. 464–467; D. Beresford: *Ten Men Dead...*, s. 17–20.

no w 2011 roku w kalifornijskim więzieniu w Zatoce Pelikanów²¹. Jego uczestnicy domagali się poprawy warunków odsiadania wyroków.

Prawdopodobnie w ciągu dwóch ostatnich dziesięcioleci najwięcej ofiar pochłonął dwuletni strajk z udziałem więźniów politycznych, który rozpoczął się w 2000 roku w więzieniach tureckich. W jego trakcie zmarło sto osób, a u czterystu kolejnych uczestników stwierdzono trwałe uszkodzenia zdrowia.

Liczne strajki odbywały się także w amerykańskim więzieniu w Guantanamo. Działo się to od momentu, gdy zaczęto tam umieszczać obywateli różnych państw, którzy zostali uznani za zagrożących bezpieczeństwu USA. Według aktywistów praw człowieka protesty głodowe podjęło kilkuset więźniów. Powszechnie stosowaną tam praktyką było sztuczne odżywianie²².

Kolejne grupy stosunkowo często posuwające się do strajków głodowych to studenci i uchodźcy. W przypadku tych pierwszych protesty miały na celu wymuszenie zmian nie tylko w dziedzinie edukacji, ale również w sferze życia politycznego, np. strajki na placu Niebiańskiego Spokoju w Pekinie w 1989 roku²³. Uchodźcy zaś najczęściej starają się w ten sposób zwrócić uwagę na swój los i wpłynąć na zmiany w polityce imigracyjnej.

Wśród miejsc na mapie świata, o których można mówić, że istnieje tam znaczne natężenie występowania protestów głodowych, jest terytorium Izraela. Najczęściej podejmują je przetrzymywani w więzieniach Palestyńczycy, a także ich rodziny. Można jednak zauważyć różnorodność motywacji protestów, które podejmowano w latach 1976–2001. U podłoża strajków leżały m.in.: sprawy o znaczeniu politycznym czy też militarnym, jak obecność Izraela na Wzgórzach Golan, żądania zmiany systemu wyborczego,

²¹ K. Reiter: *The Pelican Bay Hunger Strike. Resistance within the Structural Constraints of a US Supermax Prison*, „South Atlantic Quarterly” 2014, t. 113, z. 3, s. 579–611.

²² J. Hodgson: *Guantánamo Bay. The Hunger Strikes*, „Art Journal” 2014, t. 73, z. 2, s. 5–13; L. Hansen: *Morality and Morale*, „America” 2014, t. 210, z. 17, s. 14–18.

²³ Zhu Xiaoyang, A. Chan: *The Significance of the June 2 Hunger Strike*, „Chinese Sociology and Anthropology” 2001, t. 33, nr 3, s. 75–86.

postulaty etiopskich Izraelczyków domagających się zorganizowania nowych fal migracji w celu łączenia rodzin czy pochodzących z państw byłego Związku Radzieckiego lekarzy walczących o przyspieszenie procedury uzyskiwania licencji, a także studenckie żądania obniżenia czesnego za studia czy też protesty kibiców koszykówki przeciw uszczupleniu funduszy ich klubu²⁴.

Jednym z nietypowych przykładów podjęcia protestu głodowego był strajk prezydenta Boliwii Hernána Silesa Zuazo, który w 1956 roku w obliczu pogłębiającej się zapaści gospodarczej posunął się aż do takiego kroku. W ten sposób prezydent, który jedyny ratunek widział w uzyskaniu pożyczek od Stanów Zjednoczonych i Międzynarodowego Funduszu Walutowego, chciał wywrzeć nacisk na silne związki zawodowe, gdyż one blokowały jego plany. Siles Zuazo zapowiedział, że celem akcji jest obrona bez użycia przemocy nowej polityki gospodarczej przed masowymi protestami. Po kilku dniach strajku udało mu się zdobyć szerokie poparcie społeczne²⁵.

W ostatnich latach zaś jednym ze spektakularnych przykładów realizacji żądań strajkującej osoby był protest nominowanej do Pokojowej Nagrody Nobla działaczki praw człowieka z Zachodniej Sahary, Aminatou Haidar, nazywanej afrykańską Gandhi²⁶. W listopadzie 2009 roku na lotnisku Lanzarote na Wyspach Kanaryjskich, należących do Hiszpanii, rozpoczęła ona strajk głodowy po tym, jak siłą została usunięta z Maroka, gdy wracała z USA, gdzie otrzymała nagrodę za dotychczasową działalność²⁷. Gdy wylądowała na lotnisku w Al-Ujun i podała swoje obywatelstwo

²⁴ I. Waismel-Manor: *Striking Differences. Hunger Strikes in Israel and the USA*, „Social Movement Studies” 2005, t. 4, nr 3, s. 290. W tym artykule znajduje się również (s. 281–300) ciekawe porównanie, pokazujące różnice w strajkach w Izraelu i USA w latach 1976–2001.

²⁵ W latach osiemdziesiątych Zuazo ponownie objął fotel prezydencki i znów rozpoczął strajk głodowy w celu przeforsowania planów reform gospodarczych, tym razem jednak strajk nie przyniósł oczekiwanych skutków.

²⁶ Do 1975 roku Sahara Zachodnia była kolonią Hiszpanii, a po wycofaniu się administracji hiszpańskiej na jej terytorium miało się odbyć referendum. Nie doszło ono do skutku, a teren ten został zaanektowany przez Maroko, które systematycznie zwalcza wszelkie formy proniepodległościowych dążeń Zachodniosaharyjczyków.

²⁷ S. Simanowitz, *The Body Politic...*, s. 324.

jako zachodniosaharyjskie, a nie marokańskie, została zatrzymana i odesłana do Hiszpanii. Ewentualny powrót uzależniono od uznania przez nią zwierzchnictwa Maroka nad Zachodnią Saharą. Protest Haidar trwał trzydzieści dwa dni i zakończył się jej powrotem do domu.

Oczekiwane skutki przynosiły także strajki podejmowane przez więźniów politycznych na Kubie. Jednym z nich był Guillermo Farinas, który ponad dwadzieścia razy sięgał po tę formę nacisku, doprowadzając swój organizm na skraj wyczerpania. Sukcesem zakończył się jego siedmiomiesięczny strajk, podczas którego domagał się większego dostępu do Internetu, a także ponadtrzydziestodniowy protest, który podjął, aby zmusić władze kubańskie do uwalniania więźniów politycznych²⁸.

Przytoczone wyżej przykłady pokazują, że na przestrzeni wieków strajki głodowe z indywidualnej metody szukania sprawiedliwości przeobraziły się w sposób wymuszania zmiany społecznej czy politycznej, stając się jednym z narzędzi walki obywatelskiej. Trudno odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu ta metoda jest skuteczna. Kwestia ta wymaga jeszcze wielu badań i poszukiwania odpowiedzi na pytania dodatkowe, przede wszystkim to, w ilu przypadkach strajki kończyły się spełnieniem przynajmniej części postulatów.

Zagadnieniem, które na pewno warto również rozważyć, jest sprawa przyszłości strajków głodowych. W kolejnych dekadach

²⁸ Warto wspomnieć, że długość strajku głodowego zależy od wielu czynników, w tym przede wszystkim od proporcji tłuszczu w organizmie strajkującego, jego ogólnej kondycji fizycznej i strategii, jaką przyjął. Jeśli jest to ekstremalna forma strajku tj. bez przyjmowania płynów, głodujący może przeżyć niewiele ponad tydzień. Gdy strajkujący przyjmuje płyny, cukier i sól, uda mu się znacząco przedłużyć swój protest. Dwudziestosiemioletni Bobby Sands umarł w sześćdziesiątym szóstym dniu strajku, natomiast ponadsiedemdziesięcioletni Mahatma Gandhi głodował przez dwadzieścia jeden dni, mimo minimalnego poziomu tłuszczu w organizmie. Więcej na ten temat, a także na temat roli lekarzy podczas strajków m.in. w: H. Reyes, S. Allen, G.J Annas: *Physicians and Hunger Strikes in Prison. Confrontation, Manipulation, Medicalization and Medical Ethics*, „World Medical Journal” 2013, t. 59, z. 1, s. 27–36 [część 1]; „World Medical Journal” 2013, t. 59, z. 2, [część 2]; „World Medical Journal” 2013, t. 59, z. 3, s. 97–10; M. Başoğlu, Y. Yetimalar, N. Gürgör, S. Büyükcatalbaş, T. Kurt, Y. Seçil, A. Yeniocak: *Neurological Complications of Prolonged Hunger Strike*, „European Journal of Neurology” 2006, t. 13, z. 10, s. 1089–1097 [część 3].

liczba ich wyraźnie rośnie, więc przekonanie, że przeszły one do historii wraz z działalnością IRA i sufrażystek, jest zdecydowanie błędne. Sprzyja im rozwój mediów społecznościowych, gdyż za pomocą niedostępnych jeszcze niedawno narzędzi strajkujący mogą dotrzeć ze swoim przekazem do szerokich kręgów społeczeństwa. Bez wątpienia wcześniej władzom znacznie łatwiej było ukryć fakt, że na terenie ich państwa dochodzi do tego typu protestów. Jednocześnie fakt, że organizuje się ich coraz więcej, może także doprowadzić do swego rodzaju znieczulicy społecznej, a w natłoku informacji przekazywanych przez media społecznościowe wiadomości o strajkach mogą się zagubić. Jaka jest zatem przyszłość protestów głodowych? Być może jest nią masowy strajk głodowy na światową skalę, z udziałem przedstawicieli wielu narodów zjednoczonych wspólnym celem.